

ПРОПОЗИЦІЙНІ ІНДИКАТОРИ ІМПЛІЦИТНОГО СМISЛУ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Л.Р. Безугла

У статті розглядаються пропозиційні індикатори імпліцитного смислу – вербальні засоби, що вказують на наявність у висловленні імпліцитного пропозиційного смислу. Як такі індикатори у німецькомовному діалогічному дискурсі функціонують лексичні засоби, що виражають елементи пропозиції – аргумент, предикат, конектор, модифікатор, пресупозицію, або всю пропозицію, та синтаксичні засоби – парцеляцію, протиставлення, приєднання, ірреальне умовне та гіпотетичне порівняльне речення.

Ключові слова: адресат, імпліцитний смисл, індикатор, мовець, пропозиція.

Дослідник мовленнєвої комунікації неодмінно звертає увагу на явища, пов'язані з прихованими, імпліцитними смислами. “Жива фраза, висловлена живою людиною, завжди має свій підтекст, приховану за нею думку” – ці слова Л.С. Виготського [1, с. 355] демонструють невід'ємність імпліцитних смислів у мовленні, вербальному спілкуванні, дискурсі, дослідження яких є сьогодні пріоритетними напрямками лінгвістичного пошуку.

Дискурсивний підхід до дослідження імпліцитних смислів дозволив розмежувати імпліцитні смисли, які є актуалізованими в дискурсі на ґрунті комунікативної інтенції мовця, та імпліцитні смисли, котрі виводить дослідник, інакше, інтендовані (плановані) і неінтендовані (неплановані) [2; 3, с. 21; 4; 5]. Імпліцитні смисли інтендуються мовцем і виводяться адресатом завдяки індикаторам – вербальним і невербальним засобам, що вказують на наявність у висловленні імпліцитного смислу. За їхньою допомогою мовець інтендує, а адресат виводить імпліцитний смисл, тобто вони допомагають мовцеві ‘вкласти’, а адресатові – вивести з висловлення інтендований імпліцитний смисл.

Дослідження таких засобів обмежується окремими явищами, бракує їх систематизації в природних мовах. Термін ‘індикатор’, що походить від лат. *indicare* – ‘показувати’ [6, с. 350], широко застосовується лінгвістами для позначення вербальних і невербальних засобів, які є проявами певних лінгвальних явищ, крім того, розповсюдженим є термін ‘прагматичний маркер’ [5, с. 118].

У лінгвістичний ужиток цей термін увів Дж.Р. Серль, який серед вербальних індикаторів мовленнєвого акту виділив пропозиційні й іллокутивні [7, с. 62; 8, с. 30f]. Якщо поняття іллокутивного індикатора досить міцно затвердилося в лінгвопрагматиці, то поняття пропозиційного індикатора ще не стало загальноживаним. Це можна пояснити тим фактом, що Дж.Р. Серль окреслив його нечітко, що призвело, за свідченням Д. Фівегера, до численних непорозумінь у дискусіях 70-х років [9, с. 214]. Пропозиційний індикатор, за Дж.Р. Серлем, являє собою пропозицію речення, незалежну від іллокуції, але не існуючу без неї, і виражену формально за допомогою неповного речення, в ідеальному випадку – за допомогою сполучника *that/dass*. Наприклад, частина речення ..., *dass ich morgen kommen werde*, приєднана до матричного речення *Ich verspreche*, є пропозиційним індикатором обіцянки. У реченні *Ich verespere morgen zu kommen* пропозиційним індикатором є частина *morgen zu kommen*, яка індує пропозицію *Ich werde morgen kommen* [10, с. 44; 11, с. 118; 8, с. 30].

Для Дж.Р. Серля найважливішим у концепції індикаторів є необхідність розмежування пропозиції та іллокуції, що з'явилося нововведенням теорії мовленнєвих актів відносно логічної семантики.

Дж.Р. Серль наголошує: “Оскільки та ж сама пропозиція може поєднувати різні типи іллокутивних актів, ми можемо відмежувати аналіз пропозиції від аналізу різних актів. Ми можемо досліджувати правила вираження пропозицій незалежно від правил індикації іллокутивної мети” [8, с. 31]. Отже, імпліцитні пропозиційні та іллокутивні смисли мають розмежовуватися й аналізуватися окремо, але у взаємодії.

Мета цієї статті – систематизувати мовні засоби, які застосовуються мовцем у німецькомовному діалогічному дискурсі для інтендування імпліцитних пропозиційних смислів з метою спонукання адресата до виведення цих смислів.

Імпліцитний пропозиційний смисл виділяється поряд із іллокутивним та перлокутивним залежно від того, який компонент мовленнєвого акту виражено імпліцитно. Слідом за Г.П. Грайсом [4], називаємо такий смисл дискурсивною імплікатурою. У теорії імплікатур уперше розмежовується експліцитна й імпліцитна виражена пропозиція.

У процесі виробництва мовленнєвого акту пропозиції відводиться одна з головних ролей: “пропозиції є матрицями, на базі яких поступово будуються речення”, що забезпечує мовленнєво-мисленнєвий процес, “внутрішнє мовлення” – “окремі кадри, кожний з яких відбиває окремі події або стани” [12, с. 6]. На етапі смислоутворення (до мовного формулювання) і експліцитні, й імпліцитні пропозиції мають невербальну форму, при цьому імпліцитна пропозиція має більший ступінь розмитості в порівнянні з експліцитною, що підтверджено дослідженнями нейропсихологів і психолінгвістів [1, с. 355f; 13]. На етапі мовного формулювання експліцитна пропозиція вербалізується, а імпліцитна ніби ‘прикріплюється’ до неї. Інакше кажучи, мовець інтендує імпліцитну пропозицію, а адресат її виводить на базі дискурсивного контексту, експліцитної пропозиції та пропозиційних індикаторів імпліцитного смислу.

Показовим з приводу вербальної індикації є наступний фрагмент, у якому мовець експліковано привертає увагу адресата до індикатора: він реалізує метакомунікативний МА, підкреслюючи семантичну різницю між виразами *Es freut mich* і *Ich freue mich*, яка полягає у формальному, клішовано-етикетному смислі першого й неформальному смислі другого, та передаючи імплікатуру *Ich bin aufrichtig*:

Quitt: *Kilb, ich freue mich, daß Sie gekommen sind. Und beachten Sie, daß ich „Ich freue mich“ sage und nicht „Es freut mich“.* (+> *Ich bin aufrichtig*)

Kilb: *Jetzt bitte nicht zu freundlich werden. (Handtke, S. 92)*

Як вербальні пропозиційні індикатори виступають такі елементи пропозиції, які мають, на думку мовця, спричинити виведення адресатом імпліцитного пропозиційного смислу (імплікатури). За словами Д. Франк, “індикатори виступають у ролі різних посилок, які використовує слухач, щоб вивести інференції відносно інтендованого значення” [14, с. 222].

Мовець, розуміючи, що існує імовірність неадекватного тлумачення адресатом його імпліцитних смислів, обираючи мовні засоби, намагається мінімізувати цю імовірність. Ця когнітивна особливість вибору не може не позначитися на тих засобах, які він обирає: членування досвіду людиною підказується можливостями “вибрати з набору альтернативних способів звичайного опису “одного й того ж самого” те, що є найбільш співвіднесеним з конкретними намірами й цілями. Людина може, будуючи текст, сфокусувати увагу на різних деталях того, що відбувається, помістити фокус уваги в яку-небудь одну із граней ситуації” [15, с. 399], тобто “під час породження мовлення і його сприйняття діє механізм фокусування уваги й профілювання певної

складової об'єкта і його позначення, а, відповідно, з концептуальної структури позначення в ході його використання обираються цілком певні концепти" [15, с. 452]. Мовець у результаті аналізу структурно-граматичних і лексичних засобів, наявних у його розпорядженні для вираження певної інтенції, за допомогою когнітивної операції фокусування 'вкладає' імпліцитний смисл у вербальні індикатори.

Елементами пропозиції, що є пропозиційні індикатори імпліцитних смислів, будуть:

- предикат, що вербалізується будь-якою самостійною частиною мови – іменником, прикметником, дієсловом, прислівником тощо:

Beim Frühstück.

Bjorn: *Bitte, Schokokroissants!*

Eva: *Oh Bjorn, du bist immer der beste.*

Adrian: *Eh, und wie steht's mit mir?*

Eva: *M-m-m – der zweitbeste. (+> Adrian ist der erstbeste) (Unter uns, F. 2569, April 2005);*

- суб'єктний аргумент, вербалізований іменником або займенником: Шестеро друзів згадують молодість, зустрівшись через багато років. Corinna: *Und damit es kein Theater wegen der Musik gab, haben wir die ultimative*

Plattenliste gemacht.

Felix: *Siebzig LPs.*

Viola: *Warum siebzig?*

Corinna: *Weil wir sieben waren.*

Viola: *Sieben?*

Adrian: **Babs.** (+> *Babs war auch dabei*)

Bruno: *Wir haben keine Ahnung, wo sie heute lebt. (Schertenleib, S. 343);*

- об'єктний аргумент, вербалізований іменником, заперечним або неозначено-особовим займенником:

Grötzinger: *Seit ich dich näher kenn, glaub ich, daß du ein ausgezeichnete Prokurist wärst. Du weißt, daß der Laiper Sorm und meine Sieglinde heiraten. Ich will zwar alles im Lauf der Zeit dem Sorm überlassen. Aber es kann sein, ich brauch jemand, der Einfluß hat. Verstehst du? (+>Ich brauche dich, weil du Einfluß hast).*

Pfanzelt: *Ja. (Sperr, S. 307);*

- темпоральний аргумент, вербалізований прислівником, прикметником або іменником:

Frau Wiesner geht zum Wasserhahn, dreht ihn um.

Herbert: *Da kannst du lange drehen (+> Der Klempner war noch nicht da)*

Frau Wiesner: *Es kommt aber bald Zeit, daß der Klempner endlich kommt. (Flatow, S. 19);*

- локальний аргумент, вербалізований власним іменником або прислівником:

Баух збирається поїхати з кар'єру, Гільперт його відмовляє.

Hilpert: *<...> Von sechs Baustellen hab ich mich leichter getrennt als von dir. Die jetzt, verläßt du allein.*

Vauch: **In Lübenau**, *hör ich, geht es vorwärts. (+> Ich fahre nach Lübenau)*

Hilpert: *Ja, hier auch. Ich bin hier. (Braun, S. 11);*

- логічний конектор, вербалізований сполучником:

Arno: *Hoffentlich haben Sie an Ihren Badeanzug gedacht. Sie können doch schwimmen?*

- Janne: **Na aber** – (+> *Ich habe keinen Badeanzug mit*).
- Arno: *Zur Not geht's auch ohne. Ich habe keine Nachbarn.* (Bieler, S. 10);
- логічний модифікатор заперечення:
Rosie: *Natürlich wird Jean nie mehr an diesem Fenster lehnen. Weil sie nicht mehr kommt.*
Ann: *Jean wird auch sonst an **keinem** Fenster lehnen.* (+> *Jean ist tot*)
Rosie: *Weshalb nicht?*
Ann: *Weil sie **nicht** mehr da ist.* (+> *Jean ist tot*)
Rosie: *Nicht mehr da!* (Aichinger, S. 52);
 - пресупозиція висловлення:
Бреннер залицяється до Карін.
Karin: *Vielleicht bleibe ich dort lange.*
Brenner: *Das wäre schlimm. Dann könnt ich Sie nicht sehn.*
Karin: *Ich fahr zu **meinem Mann**.* (+> *Ich bin verlobt*)
Brenner: *Sie haben dort einen Mann?*
Karin: *Ja – er ist noch nicht mein Mann.* (Braun, S. 177).

До пропозиційних індикаторів відносимо також синтаксичні структури, що сприяють функціонуванню дискурсивних імплікатур, до яких належать:

- парцеляція:
Max: **Es kommen keine Gäste. Höchstens Vertreter. Ab und zu.** (+> *Ein Vertreter ist da*)
Strasser: *War einer da?*
Max: *Ja. Ein Herr Müller.* (Horváth, S. 230)
- протиставлення:
Фрау Хануш принесла Гавлічку поїсти.
Frau Hanusch: *<...> ich kann halt niemand leiden sehen, wenn ich auch oft herzlos wirk durch meine drastische Manier.*
Havlicek: **Sie und herzlos?** (+> *Sie sind nicht herzlos*) *Wo Sie mir da etwas zum Essen bringen mitten in der Nacht? Kalten Braten und passierten Roquefort? Das zeugt von keinem alltäglichen Herzen, Frau Hanusch!*
Frau Hanusch: *Wissen Sie, ich war ja schon längst im Bett <...>* (Horváth, S. 248);
- приєднання:
Rosie: *Schade, daß Jean nicht da ist. Sie wollte es immer so gerne mitfeiern, wenn ein neuer Knopf käme, sie wollte von allem Anfang an mit dabeisein.*
Bill: *Ja. Sehr schade. Und daß sie auch nicht mehr kommt.* (+> *Jean ist tot*)
Ann: *Jean kommt nicht mehr?*
Bill: *Nein. Jean kommt nicht mehr. Es ist ihr allem Anschein nach zuviel geworden.* (+> *Jean ist tot*)
Rosie: *Die Arme.* (Aichinger, S. 46)
- ірреальне умовне речення:
Franz: *Gfall ich dir?*
Hanni: ***Wenn st mir nicht gfalln tätst, hätt ich es schon nicht tan.*** (+> *Du gefällst mir*)
Franz: *Wo du mir auch auch gfallst.* (F.-X. Kroetz, S. 14)
- гіпотетичне порівняльне речення:
Karl Josef: *Was reden Sie da? Unsereins nun gerade! Als hätten wir uns nicht durch harte Zeiten zwingen müssen!* (+> *Wir haben uns durch harte Zeiten zwingen müssen*)

Max: *Im Krieg, ja. (Strauß, S. 21)*

Пропозиційним індикатором імпліцитного смислу може бути вся пропозиція, приміром, в афоризмах і прислів'ях:

Sepp: *Kein Glück hab ich ebn ghabt im Lebn, das is es. Wenn einer kein Glück hat, kann er nix machen.*

Pause.

Staller: *Jeder is seines Glückes Schmied, heißt es. (+> Du bist selber schuld)*

Sepp: *Net jeder.*

Staller: *Ausredn. (Kroetz, S. 139)*

Реакція адресата у більшості випадків свідчить про те, що він вивів імпліцитний смисл, адже він реагує саме на нього.

Роль невербальних індикаторів залежить від того, наскільки достатніми здаються комунікантам вербальні індикатори, тобто чим меншим є ступінь конвенціоналізованості мовного засобу, тим більш необхідними є невербальні індикатори імпліцитних смислів. Ще П. Баллі підкреслював, що “значення неартикульованих прийомів вираження зростає прямо пропорційно імпліцитному характеру речення” [16, с. 53]. Проте, невербальні індикатори відіграють допоміжну роль відносно вербальних, оскільки “які б аспекти змісту не виражалися вказаними засобами, їхній виразовий потенціал є значно біднішим, ніж відповідний потенціал вербальних засобів” [17, с. 201].

Провідним невербальним індикатором є дискурсивний контекст. За словами М. Гартунґа, “надзвичайно високу впевненість у розумінні непрямого способу говоріння можна пояснити тим, що мовці виходять з того фонду знань, який, з одного боку, з імовірністю, котра межує з упевненістю, є в слухача і який, з іншого боку, значною мірою розділяє співрозмовник” [18, с. 151].

Таким чином, пропозиційними індикаторами імпліцитного смислу є вербальні й невербальні засоби, що вказують на наявність у висловленні імпліцитного пропозиційного смислу. Як такі індикатори у німецькомовному діалогічному дискурсі функціонують лексичні засоби, що виражають елементи пропозиції – аргумент, предикат, конектор, модифікатор, пресупозицію, або всю пропозицію, та синтаксичні засоби – парцеляцію, протиставлення, приєднання, ірреальне умовне та гіпотетичне порівняльне речення.

Перспективи дослідження полягають у поглибленні аналізу та встановленні взаємозв'язку між уживанням пропозиційних, іллокутивних та перлокутивних індикаторів імпліцитного смислу у висловленнях німецької мови.

PROPOSITIONAL MARKERS OF IMPLICIT MEANING IN THE GERMAN DIALOGICAL DISCOURSE

L.R. Bezugla

The article deals with the propositional markers of implicit meaning – verbal means, indicating the presence in the utterance of an implicit propositional meaning. As such markers in the German dialogical discourse function lexical means, expressing propositional elements – argument, predicate, connector, modifier, presupposition, or the whole proposition, and syntactic means – parcelling, contraposition, addition, unreal conditional and hypothetic comparative sentence.

Key words: hearer, implicit meaning, marker, proposition, speaker.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский // Собрание сочинений в 6 томах. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – 504 с.
2. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация / В.В. Дементьев. – М.: Гнозис, 2006. – 376 с.
3. Старикова Е.Н. Имплицитная предикативность в современном английском языке : монография / Е.Н. Старикова. – К. : Вища школа, 1974. – 142 с.

4. Grice H.P. Logic and Conversation / H.P. Grice // ders. Studies in the Way of Words. – Cambridge (Mass.), L.: Harvard Univ. Press, 1991. – P. 22–40.
5. Récanati F. Meaning and force: The pragmatics of performative utterances / F. Récanati; translation of Les énoncés performatifs, published: Paris: Editions minuit, 1981. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987. – 278 p.
6. Sager S.F. Sprache und Beziehung. Linguistische Untersuchungen zum Zusammenhang von sprachlicher Kommunikation und zwischenmenschlicher Beziehung / S.F. Sager. – Tübingen: Niemeyer, 1981. – 488 S.
7. Сёрл Дж. Р. Что такое речевой акт? / Дж.Р. Сёрл // Философия языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – С. 56–74.
8. Searle J.R. Speech Acts / J.R. Searle; 27th printing. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2005. – 203 p.
9. Viehweger D. Semantik und Sprechakttheorie / D. Viehweger // Richtungen der modernen Semantikforschung. – Berlin: Akademie, 1983. – S. 145–245.
10. Liedtke F. Grammatik der Illokution: Über Sprechhandlungen und ihre Realisierungsformen im Deutschen / F. Liedtke. – Tübingen : Narr, 1998. – 288 S.
11. Preyer G. Kognitive Semantik – Sprechaktsemantik / G. Preyer // Intention – Bedeutung – Kommunikation. – Opladen: Westdeutscher Verl., 1997. – S. 74–138.
12. Кацнельсон С.Д. Речемыслительные процессы / С.Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1984. – № 4. – С. 3–12.
13. Шошин П.Б. Анизоморфизм эксплицитного и имплицитного / П.Б.Шошин // Бессознательное. Природа. Функции. Методы. – Тбилиси : Мецниереба, 1978. – Т. 3. – С. 660–666.
14. Franck D. Zur Analyse indirekter Sprechakte / D. Franck // Beiträge zur Grammatik und Pragmatik. – Kronberg/Ts. : Scriptor, 1975. – S. 219–232.
15. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 549 с.
16. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
17. Богданов В.В. Предложение и текст в содержательном аспекте / В.В. Богданов. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2007. – 280 с.
18. Hartung M. Ironie in der Alltagssprache. Eine gesprächsanalytische Untersuchung / M. Hartung. – Opladen: Westdeutscher Verl., 1998. – 198 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Aichinger I. Auckland. Hörspiele / Ilse Aichinger. – Fr./M. : Fischer, 1992. – S. 12–73.
2. Bieler M. Hörspiele / Manfred Bieler. – B.: Henschel, 1964. – S. 7–39.
3. Braun V. Stücke 1 / Volker Braun.– Fr./M.: Suhrkamp, 1981. – 188 S.
4. Flatow C. Drei Stücke aus Berlin / Curth Flatow, Horst Pillau. – B.: Colloquium, 1968. – S. 5–91.
5. Handke P. Die Unvernünftigen sterben aus / Peter Handke. – Fr./M.: Suhrkamp, 1973. – 100 S.
6. Horváth П. v. Gesammelte Werke. Bd. 3 : Komödien / Ödon von Horváth. – Fr./M : Suhrkamp, 1978. – 272 S.
7. Kroetz F.X. Gesammelte Stücke / Franz Xaver Kroetz. – Fr./M.: Suhrkamp, 1972. – 504 S.
8. Schertenleib H. Radio Kaschmir / Hansjörg Schertenleib // Theater, Theater: Aktuelle Stücke 12. – Fr./M. : Fischer, 2002. – S. 311–364.
9. Sperr M. Landshuter Erzählungen / Martin Sperr // Wunschkonzert: Stücke aus der BRD, Österreich und der Schweiz. – M. : Raduga, 1983. – S. 265–330.
10. Strauß B. Drei Stücke / Botho Strauß. – München, Wien: Hanser, 1988. – 299 S.
11. Unter uns [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unteruns.de/http://german.imdb.com/title/tt_0108977/episodes

Надійшла до редакції 14 жовтня 2009 р.